

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΣΥΝΑΠΑΡΤΙΖΟΥΝ τον τόμο αυτό δεν μπορούν, φυσικά, να δώσουν τη συνολική εικόνα της συγγραφικής ενασχόλησης εκπροσώπων όλων σχεδόν των γενεών της ελληνικής κριτικής, και αρκετών ξένων μελετητών, με την προσωπικότητα και το έργο του Διονύσιου Σολωμού· ούτε έχουν τη δυνατότητα να αποτυπώσουν έστω και μια «αδρή εικόνα της γενεαλογίας των Σολωμικών μας σπουδών, της συντεχνικής τους αλληλουχίας, μα και των αργόσυρτων, αντιφατικών και ενίοτε σπασμωδικών ρυθμών της», που, όπως έγραφε πριν επτά κιόλας χρόνια ο σοφότερος νεοελληνιστής φιλόλογος του αιώνα μας, εξακολουθεί να αποτελεί ερευνητικό ζητούμενο.

Αν βρισκόμαστε σήμερα μπροστά σε μια «ποιοτικώς άνιση Σολωμική βιβλιογραφία», σύμφωνα με άλλο λόγο του νεοελληνιστή που μνημονεύσαμε παραπάνω, άλλο τόσο αληθεύει η διαπίστωση του ίδιου πως η βιβλιογραφία αυτή, από το 1825 ως σήμερα, είναι «απέραντη»: ακριβέστερα, σαφώς πολλαπλάσια της Καλβικής, π.χ., βιβλιογραφίας (για να μείνουμε μόνο στην περίπτωση του πιο πολυσυζητημένου από τους υπόλοιπους συγχρόνους του Σολωμού, και του μόνου από αυτούς που έχει αξιωθεί, ως σήμερα, ανάλογη ανθολόγηση στη σειρά «Θεωρία και Κριτική της Λογοτεχνίας»). Επομένως, ο καινούργιος αυτός τόμος δεν είναι δυνατόν να διαγράψει ένα ικανοποιητικό πορτρέτο του ενδιαφέροντος των λογοτεχνών, δοκιμιογράφων, φιλολόγων και ιστορικών για το έργο του Σολωμού: επιπρόσθετα, η συναγωγή που περιλαμβάνεται εδώ, παρόλο που δεν αγνοεί τα πάμπολλα μελετήματα-κριτικούς ή φιλολογικούς απολογισμούς, είναι αδύνατον να προσφέρει ικανοποιητική χαρτογράφηση της «κριτικής της κριτικής», ή, έστω, ομαδοποιημένη και ιεραρχημένη καταγραφή των αποτελεσμάτων της κριτικής ή/και φιλολογικής δραστηριότητας, η οποία, άλλωστε, βρίσκειται εν προοδω:

γνώρισε έξαρση πέρυσι, με την ευκαιρία του επετειακού εορτασμού των εκατόν σαράντα χρόνων από τον θάνατο του Σολωμού (1857) και αναμένεται να συνεχιστεί ακμαία και φέτος, κατά τη «διακοσιοετηρίδα» της γέννησής του (1798).

«Να δούμε τι απομένει πια», ύστερα από τις αναγκαίες αυτές προειδοποιήσεις για την αναγκαστική «χειρουργική δεινότητα» της ανθολόγησης:

Η συναγωγή έχει στόχο, αφενός, να δείξει –χωρίς πρόσθετη ταξινομική, σταθμιστική ή αξιολογική επεξεργασία, πέρα από την επιλογή των ακέραιων κειμένων ή, συνηθέστερα, των αποσπασμάτων τους– τις γενικές γραμμές και κάποιους κορυφαίους «σταθμούς» της θέσης, της μετακίνησης και της εξέλιξης των κριτικών στόχων, καθώς και των αναδιπλώσεων ή επαναλήψεων που παρατηρούνται στη μακρά διάρκεια πρόσληψης του σολωμικού έργου· αφετέρου, να μην παραβλέψει εντελώς ορισμένα δείγματα νεότερων ή νεότροπων προβληματισμών (των δύο τελευταίων, κυρίως, δεκαετιών), που μπορεί να μην έχουν καθιερωθεί μέσα στον «κλασικό» κανόνα της σολωμικής κριτικογραφίας, αλλά επιτρέπουν ενδιαφέρουσες (όχι πάντοτε «πιο καθαρές» ή «πιο πρωτότυπες») ματιές στο ίδιο αντικείμενο.

Για τον λόγο αυτό, προτιμήθηκε η χρονολογικά ευθύγραμμη κατάταξη των κειμένων που συγκροτούν τον σύμμικτο αυτό τόμο. Επίσης, έγινε προσπάθεια να περιοριστεί η κριτική παρέμβαση του επιμελητή, αν εξαιρεθεί η σύμφυτη σε κάθε ανθολόγηση υποκειμενικότητα της επιλογής ή της (κάποτε) συνειδητής απομόνωσης συγκεκριμένων αποσπασμάτων από τα ανθολογούμενα κείμενα (π.χ., περικόπηκαν, συνήθως, οι θεωρητικές εισαγωγές ή παρεκβάσεις, τα εκτενή παραθέματα, τμήμα του υλικού των παραδειγμάτων κτλ.): σχόλια διοχετεύθηκαν μόνο στη συνοπτικά, και όχι συστηματικά, υπομνηματισμένη Επιλογή Βιβλιογραφίας, που επιτάσσεται στον τόμο.

Η κύρια πρόθεση της ανθολόγησης, να δώσει σε βιβλίο με πεπερασμένο όγκο μιαν πρώτη, στη σολωμική βιβλιογραφία, γενική-πανοραμική εξεικόνιση της (μη καθαρά λογοτεχνικής) πρόσληψης του έργου και της ποιητικής του Σολωμού μέσα από κριτικές αναγνώσεις, συνδυάστηκε με ορισμένες παράλληλες αποφάσεις αποκλεισμού ή συμπερίληψης, που συμπληρώνουν όσα ειπώθηκαν παραπάνω: έτσι, από τη μια

χρειάστηκε να παραλειφθεί το (συχνά πολύ αξιοσημείωτο) υλικό των νεκρολογίων, βιβλιοκρισιών, επιστολικών κρίσεων, απαντήσεων

σε δημοσιογραφικές έρευνες, παρουσιάσεων-αποτιμήσεων που περιέχονται μέσα σε ευρύτερες γραμματολογικές συνθέσεις, κ.ο.κ.:

απέναντι στον εντυπωσιακό όγκο μιας σειράς κειμένων με αμετροεπή λογοδιάρροια και κοινοτοπία (που τις περισσότερες φορές προέρχονται από λογοτέχνες, δοκιμιογράφους και «διανοουμένους») ή με «επιμέρους» ερευνητική ή/και επιστημολογική σκόπευση (που τις περισσότερες φορές προέρχονται από φιλόλογους, ιστορικούς, κτλ.), κρίθηκε πως η ανθολόγηση έπρεπε να κινηθεί με αυστηρότητα: έτσι, όσο προχωρούσε χρονολογικά (συναντώντας κείμενα χωρίς «ιστορική», ακόμα, σημασία, και πορίσματα είτε αφορισμούς περισσότερο επισφαλείς), απέκλειε με όλο και λιγότερους δισταγμούς δείγματα που εμπεριείχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να μην εισαγάγουν στην ποίηση του Σολωμού, αλλά να «εξαγάγουν» από αυτήν· στο πλαίσιο αυτό, αποφασίστηκε, π.χ. –με λύπη του ανθολόγου– να παραλειφθούν όλα τα (άφθονα στην πρόσφατη βιβλιογραφία) καθαυτό κείμενα-εφαρμογές εκδοτικών δοκιμών και προτάσεων, και να παραμείνουν, σποραδικά, είτε κάποια από τα πιο «ευπεπτα» συμπραζόμενά τους, δηλαδή, συνήθως, εισαγωγικά ή συνοδευτικά σχόλια, συμπεράσματα, κτλ., είτε ορισμένες από τις ψυχραιμότερες πρόσφατες απολογιστικές ερευνητικές αναφορές:

ενώ, από την άλλη, εκτός από την αμφίθυμη υποταγή του επιμελητή («σκλάβου, κι αυτού, του κόσμου») στη συνήθεια –ή, στις μέρες μας, σχεδόν «υποχρέωση»– της αναδημοσίευσης κάποιων «αναγνωρισμένων» κειμένων με γενική κριτική, φιλολογική, γραμματολογική κτλ. παρουσίαση-εκτίμηση του Σολωμού, της παραγωγής του και της απήχυσής του/της, κρίθηκε πως δεν έπρεπε να απουσιάσουν εντελώς:

η συνένταξη ξενόγλωσσων, αρχικά, κειμένων, μέσω δημοσιευμένων (αν και όχι πάντοτε ολοκληρωμένων ή πετυχημένων) ελληνικών μεταφράσεών τους (οι προδιαγραφές της σειράς δεν επιτρέπουν, δυστυχώς, τη συμπερίληψη αμετάφραστων κειμένων ή ανέκδοτων μεταφράσεων: Publish in Greek, be translated in Greek, or perish!):

η συμπερίληψη κειμένων με στενότερο ερμηνευτικό αντικείμενο, περιορισμένη θεματική εμβέλεια ή εστίαση σε συγκεκριμένα ή μεμονωμένα σολωμικά έργα:

η αντιπροσώπευση κειμένων με αντιδιαμετρικά αντίθετες, κάποτε, ιδεολογικές και παιδευτικές προϋποθέσεις, ή μεθόδους προσέγγισης (πάρ' τον σκεπτικισμό του ανθολόγου-επιμελητή, και τους περιορισμούς όγκου των εκδόσεων της σειράς, δεν επιδιώχθηκε, π.χ., προγραμματική

λογοκριτική αποσιώπηση κειμένων με έντονη τοπικιστική, ρομαντικοϊδεαλιστική, χριστιανολαγνική, μαρξιστική, ιστορικοιστική, δομολατρική, αναρχοαποδομιστική και θεωρητικόπληκτη οπτική), κ.ο.κ.

Ο επιμελητής αντιστάθηκε στον πειρασμό να συμπεριλάβει στην ανθολόγηση κείμενα δικά του, δεν αντιστάθηκε, όμως, στον πειρασμό να ανθολογήσει συγγραφείς με περισσότερα από ένα κείμενά τους.

Και εδώ, δεν σημαίνει πως το τελικό αποτέλεσμα ή οι αναλογίες της επιλογής ικανοποιούν τον επιμελητή, ή θα ικανοποιήσουν τον αναγνώστη.

Ανακεφαλαιώνοντας: Με την εξαίρεση ελάχιστων («πρώιμων») δειγμάτων κριτικής στάσης και αποτίμησης (καθώς και ακόμη λιγότερων «όψιμων») σταθμίσεων για τον εν προόδω κριτικό-φιλολογικό λόγο που εκπήγασε ή αφόρμισε από εκδοτικές προσπάθειες της τελευταίας πενταετίας), ο κύριος όγκος των κειμένων που ανθολογούνται στον τόμο αυτό ορίζεται, αφενός, από επετειακές ευκαιρίες και συλλογικές πρωτοβουλίες: εορτασμούς (ιδιαίτερα των 150 χρόνων από τη γέννηση: 1948, των 100 από τον θάνατο: 1957, των 180 χρόνων από τη γέννηση του Σολωμού: 1978, κ.ο.κ.), αφιερωματικούς τόμους και τεύχη περιοδικών, πρακτικά συνεδρίων κτλ., και, αφετέρου, από πέντε, κυρίως, εκδοτικά (και, συμπληρωματικά, ή συνεπακόλουθα, ερμηνευτικά-κριτικά) σημεία-αφορμές: την έκδοση των *Ευρισκομένων* από τον Ι. Πολυλά (1859), την έκδοση των *Απάντων των ευρισκομένων* από τους Κ. Παλαμά – Ν. Γ. Πολίτη (1901), την έκδοση των *Απάντων* από τον Λ. Ν. Πολίτη (1948-1991), την έκδοση των *Αυτογράφων Έργων* από τον Λ. Ν. Πολίτη (1964) και τις εκδόσεις συγκεκριμένων σολωμικών κειμένων, με βάση τα *Αυτόγραφα Έργα*, από την Ε. Παχίνη-Τσαντσάνογλου (1978-1993).

Γύρω από τα προβλήματα ή τους προβληματισμούς που περιείχαν, γένησαν ή επέτρεψαν οι εκδοτικοί αυτοί σταθμοί (και οι μικρότερης αξίας ή ολκής επτανησιακοί, αθηναϊκοί, θεσσαλονικιώτικοι, κρητοαθηναϊκοί κτλ., παράγωγοι ή αντίπαλοί τους) φαίνεται να οργανώθηκαν μερικά από τα κύρια ρεύματα της κριτικής στην επτανησιακή, ελλαδική, πανελλήνια, ευρωπαϊκή και παγκόσμια εξακτίνωσή τους, ενώ, σίγουρα, οι σταθμοί αυτοί άνοιξαν ή υποδαύλισαν μερικές από τις γνωστότερες φιλολογικές, γλωσσικές, γραμματολογικές κτλ. διαμάχες (Σπ. Ζαμπέλιος – Ι. Πολυλάς κ.ε., Ι. Πολυλάς – Α. Βαλαωρίτης, Γ. Αποστολά-

κης – Κ. Παλαμάς, Λ. Πολίτης – Ι. Συκουτρής, Λ. Πολίτης – Ν. Τωμαδάκης, Ε. Τσαντσάνογλου – Ε. Κ. Χατζηγιακουμής, Στ. Αλεξίου – Λ. Πολίτης/ Ε. Παχίνη-Τσαντσάνογλου, κ.ά.).

Όλα αυτά δεν σημαίνουν πως η κριτική έμεινε αποκλειστικά, παντού και σε όλες τις χρονικές περιόδους, σε «εκδοτοκεντρικές» διαμάχες, ή ότι επικεντρώθηκε μόνο σε προσπάθειες διαμόρφωσης, καθιέρωσης, αμφισβήτησης ή ανατροπής του «βιογραφικού», του «γλωσσικού» και του «λογοτεχνικού-γραμματολογικού» κανόνα (από την εποχή των σύγχρονων με τον Σολωμό φαναριωτών/αθηναίων/επτανησίων ως τον V. Lambropoulos και τους νεαρότερους του «ερμηνείς» της επαρχιώτικης διασποράς ή της αθηναϊκής επαρχίας), ή, τέλος, ότι επιδόθηκε μόνο στο αγαπημένο σπορ της βιοψυχογραφικής ελληνικής κριτικής, δηλαδή στις πολύ πιο θορυβώδεις, όσο και άχαρες, διενέξεις γύρω από τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο, τον χαρακτήρα, την πολιτική κτλ. του Σολωμού, της οικογένειάς του, του επτανησιακού περιβάλλοντός του, των φίλων και εχθρών του, κ.ο.κ. (ήδη πριν από τα χρόνια του Κ. Καιροφύλα και του Φ. Μιχαλόπουλου, και ιδίως ύστερα από αυτούς): ασφαλώς υπάρχουν και διαφορές που έχουν πιο συγκεκριμένο ιδεολογικό χρώμα και ευρύτερες προεκτάσεις (όπως, π.χ., οι διαφορές Κ. Βάρναλη – Γ. Αποστολάκη, και των εκατέρωθεν συνεχιστών τους), ή διαφορές που έχουν τεχνοτροπική και επιστημολογική χροιά ή επικάλυψη (όπως, π.χ., οι διαφορές Γ. Βελουδή – L. Coutelle, και των συνεχιστών τους), κ.ο.κ. Άλλωστε, έξω ή γύρω από το πλαίσιο των μεγάλων κριτικών αντιγωνιών (στις οποίες ακόμη και η σύγχρονη απολογιστική βιβλιογραφία πληρώνει, συνήθως, βαρύτερο φόρο απ' ό,τι τους αξίζει: σύμπτωμα των έλξεων ή ψυχώσεων ορισμένων «συνθετικών» πνευμάτων και νοοτροπιών), δεν έλειψαν οι «ανεξάρτητες» ή παράλληλες, αλλά όχι λιγότερο σύντονες, διερευνήσεις διαφόρων άλλων ζητημάτων της σολωμικής θεματικής, της στιχουργίας, της γλώσσας, του ύφους, των πηγών και παραλλήλων, κτλ.

Όπως σημειώθηκε και παραπάνω, μολονότι κρίθηκε πως οι περισσότερες από τις «κεντρικές» ή «περιφερειακές» αυτές πτυχές δεν θα έπρεπε να απουσιάσουν προγραμματικά από τον τόμο αυτό, τα μέγιστα δυνατά όρια έκτασης, που επιβλήθηκαν στον επιμελητή, δεν επέτρεψαν σε κάποιες από τις πτυχές αυτές να αντιπροσωπευθούν αξιοπρεπώς. Οι ίδιοι περιορισμοί υπαγόρευσαν, εξάλλου, και την ανάγκη να προταχθεί, πριν από τα κριτικά κείμενα της ανθολόγησης, μόνον

μία από τις ευσύνοπτες και νεότερες υπάρχουσες βιοεργογραφικές εισαγωγές, παρόλο που από τη σολωμική βιβλιογραφία δεν λείπουν μήτε τα προσिता βοηθήματα του είδους αυτού (που κάποτε, όμως, έχουν τη μορφή ανεπτυγμένης μονογραφίας) μήτε τα αναλυτικά Χρονολόγια Σολωμού. Τέλος, οδήγησαν στον (οδυνηρό) αποκλεισμό των (πολλών) έμμετρων δειγμάτων κριτικής αντιμετώπισης, τοποθέτησης ή πρόσληψης, έστω και αν πολλά από αυτά (από τα χρόνια των Σούτσων, των Επτανησίων και του Παλαμά, ως τον Ελύτη, την ελλαδική Γενιά του 1970 και τους νεότερους Κύπριους ποιητές) είναι δραστηκότερα και, ίσως, ουσιαστικότερα από αρκετά πεζά κείμενα που ανθολογούνται στον τόμο αυτό.

Μερικές επιλογικές διευκρινίσεις:

ως προς το τελικό χρονολογικό όριο, τόσο η συναγωγή κειμένων όσο και η Επιλογή Βιβλιογραφίας σταματούν με δημοσιεύματα που είδαν το φως ως το τέλος του 1997 (έτσι, πέρα από το ότι δεν συμπεριλήφθηκαν δείγματα από πολλές αξιόλογες, αλλά ανέκδοτες διδακτορικές, μεταπτυχιακές κτλ. εργασίες που εκπονήθηκαν σε ελλαδικά και ξένα πανεπιστήμια και δεν κυκλοφόρησαν σε κανονική έντυπη έκδοση, δεν ήταν δυνατόν να αναδημοσιευτούν εργασίες που βρίσκονταν ακόμα υπό εκτύπωση σε αφιερώματα και τόμους πρακτικών συνεδρίων, ή σε βιβλία υπό προετοιμασία, όπως, π.χ., τα πρακτικά της Ζ' Επιστημονικής Συνάντησης του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, αφιερωμένης στην Ε. Τσαντσάνογλου, 1996, τα πρακτικά του Επιστημονικού Συμποσίου «Διονύσιος Σολωμός: “Κανών” νεοελληνικού πνευματικού βίου» της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1997, κ.ά.).

ως προς το αρχικό χρονολογικό όριο, η συναγωγή περιλαμβάνει, έστω και πολύ φειδωλά, και κριτικές αναφορές της περιόδου 1825-1900 (η φειδώ δεν σημαίνει πως δεν υπάρχουν και πολλές άλλες ενδιαφέρουσες, από τις παρουσιάσεις των St. Julien και Γ. Ψύλλα ως τις αποτιμήσεις των Ε. Φραγκούδη, Α. Ρ. Ραγκαβή, Γ. Τερτσέτη, Ι. Τυπάλδου, Ι. Πολυλά, Ε. Στάη κ.ά.: πάντως, οι περισσότερες έχουν αναδημοσιευθεί, κατά καιρούς, σε σύμμικτους τόμους, όπως ο αρκετά πρόσφατος και προσιτός: Σολωμός. Προλεγόμενα κριτικά Στάη - Πολυλά - Ζαμπελίου. Επιμέλεια Α. Θ. Κίτσου-Μυλωνά, Αθ., Ε.Λ.Ι.Α., 1980, ή συζητούνται σε δημοσιεύματα νεότερων μελετητών).

το Δ' μέρος της Επιλογής Βιβλιογραφίας (Επιμέρους Εκδόσεις, Μεταφράσεις, Αυτοτελή και μη μελετήματα, κτλ.) περιορίζεται σε δημοσιεύματα των τελευταίων εξήντα, περίπου, χρόνων: κρίθηκε πως η έμφαση σ' αυτό το χρονολογικό διάνυσμα ήταν χρησιμότερη απ' ό,τι μια ευρύτερη χρονικά βιβλιογραφική επιλογή, καθώς τα περισσότερα από τα παλαιότερα δημοσιεύματα έχουν συζητηθεί και αποτιμηθεί διεξοδικά από την κατοπινή τους σολωμική έρευνα, και κάμποσα ανθολογούνται και στον τόμο αυτό·

ως προς τη μορφή, τα νεότερα κείμενα της ανθολόγησης (δηλ. του 20ού αι.) αναδημοσιεύονται στο μονοτονικό σύστημα, κατά τις συνήθειες της σειράς, αλλά και τις προτιμήσεις του επιμελητή· δεν έγιναν, ωστόσο, όλες οι άλλες δυνατές ενοποιητικές-εκσυγχρονιστικές ορθογραφικές προσαρμογές, παρόλο που δεν πιστεύουμε πως τέτοιες απλοποιήσεις θα επέσυραν την αποδοκιμασία του ποιητή, ιδιαίτερα στην εποχή μας, κατά την οποία ξαναήρθε στη μόδα το να γίνεται επίκληση στη συγκατάθεση του πνεύματος του Σολωμού απέναντι στις πρωτοβουλίες των σολωμιστών.

Ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο Νάσο Βαγενά, που μου πρότεινε να αναλάβω τη συγκρότηση του τόμου και είχε την υπομονή να περιμένει περισσότερο απ' ό,τι υπολόγιζε αρχικά. Ευχαριστίες πολλές οφείλω και στις ευεργετικές, για τις παιδευτικές πρωτοβουλίες τους, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, καθώς και στους διορθωτές και φιλόλογους συνεργάτες τους, για την τυπογραφική φροντίδα στην αναδημοσίευση των κειμένων, τη σύνταξη του (επιλεκτικού) Ευρετηρίου και τη δημιουργική –παρά την απόσταση που χωρίζει το Ηράκλειο από τη Θεσσαλονίκη– συνεργασία τους για την καλύτερη εμφάνιση του βιβλίου αυτού.

Απρίλιος 1998

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Ελένη Τσαντσάνογλου

ΣΟΛΩΜΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
(ΖΑΚΥΝΘΟΣ, 1798 - ΚΕΡΚΥΡΑ, 1857)

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ποιητές (καθιερώθηκε ως εθνικός ποιητής) και ο πρώτος με ευρωπαϊκό διαμέτρημα Νεοέλληνας συγγραφέας, αποκλειστικά αφιερωμένος σ' αυτό που ο ίδιος ονόμασε «νόημα της Τέχνης». Στο στενότερο χώρο των Ιονίων Νήσων η έντονη πνευματική του παρουσία ενέπνευσε μια ομάδα φίλων και μια σειρά μαθητών που απαρτίζουν τη λεγόμενη Επτανησιακή Σχολή, ενώ στον ευρύτερο ελληνικό χώρο επί ενάμιση τώρα περίπου αιώνα το έργο του τροφοδοτεί κάθε άξια λόγου λογοτεχνική δημιουργία και αποτελεί μόνιμο ερέθισμα για κριτικούς και φιλολόγους.

Το 1798 γεννήθηκε στη Ζάκυνθο, από πατέρα τον πλούσιο γέρο (61 χρονών) «κόντε» Νικόλαο Σολωμό και μητέρα τη φτωχή νεαρή (περ. 16 χρονών) υπηρέτρια στο σπίτι του τελευταίου Αγγελική Νίκη, ο Διονύσιος Σολωμός και το 1802 ο αδελφός του Δημήτριος. Ο Νικόλαος Σολωμός, μετά το θάνατο της νόμιμης συζύγου του Μαρινέτας Κάκκη (1799), με την οποία είχε άλλα δύο παιδιά, τον Ροβέρτο και την Ελένη, και μια μέρα πριν από το θάνατό του (28 Φεβρ. 1807), νομιμοποίησε με γάμο τη σχέση του με την Αγγελική Νίκη, ενώ με τη διαθήκη του άφησε από την περιουσία του στα δύο αδέρφια το μερίδιο που τους αναλογούσε. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου (1807), η μητέρα τους Αγγελική Νίκη παντρεύτηκε τον Μανόλη Λεονταράκη. Τον επόμενο χρόνο (1808) οι επίτροποί του στέλνουν τον δεκάχρονο Διονύσιο στην Ιταλία για σπουδές, συνοδευόμενο από τον εξόριστο από την πατρίδα του

Ιταλό δάσκαλό του, τον ιερωμένο Δον Σάντο Ρότσι. Αρχικά ο Διονύσιος παρακολουθεί μαθήματα στο Λύκειο της Κρεμόνας και αργότερα στο Πανεπιστήμιο της Παβίας, όπου σπουδάζει νομικά (1815-18). Κατά τη διάρκεια των πανεπιστημιακών σπουδών του κινείται ανάμεσα στις πόλεις Παβία, Κρεμόνα και Μιλάνο, μπαίνει στους φιλολογικούς κύκλους της εποχής, έρχεται σε επαφή με το κίνημα του ρομαντισμού και σχετίζεται με τον σημαντικό κλασικιστή ποιητή Βιτσέντσο Μόντι.

Το 1818, είκοσι χρονών, ο Σολωμός επιστρέφει στη Ζάκυνθο, θρημμένος με το φιλελεύθερο πνεύμα των λόγιων συναναστροφών του της Ιταλίας και με γερή φιλολογική μόρφωση, κλασική και σύγχρονη. Στη μικρή πόλη της Ζακύνθου γίνεται δεκτός σε μια συντροφιά πνευματικών ανθρώπων που είχαν σπουδάσει και αυτοί στο εξωτερικό, όπως ο Αντώνιος Μάτεσις, ο Γεώργιος Τερτσέτης κ.ά. Στις συναντήσεις της φιλικής αυτής εύθυμης συντροφιάς τα μέλη της διασκεδάζουν, αυτοσχδιάζοντας σονέτα στα ιταλικά σε δοσμένες ομοιοκαταληξίες. Στο παιχνίδι αυτό διαπρέπει ο νεοαφιγμένος από την Ιταλία Σολωμός και αναγνωρίζεται από όλους ως δεινός στιχουργός. Παράλληλα όμως με τις κοσμικές και πνευματικές αυτές διασκεδάσεις, ο Σολωμός ενδιαφέρεται για τα πολιτικά και κοινωνικά θέματα του μικρού Κράτους των Ιονίων Νήσων. Το Φεβρουάριο του 1821, ύστερα από προτροπή του τότε υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας Ιωάννη Καποδίστρια, μια ομάδα από επιφανείς πολίτες της Ζακύνθου επιχείρησε να υποβάλει στον βασιλιά Γεώργιο Δ΄ της Αγγλίας μια αναφορά παραπόνων κατά του Άγγλου αρμοστή των Ιονίων Νήσων Τόμας Μάιτλαντ και του απολυταρχικού Συντάγματος του 1817. Ανάμεσα σ' αυτούς που υπέγραψαν την αναφορά είναι και ο Σολωμός· λέγεται, μάλιστα, ότι βοήθησε και στη σύνταξή της. Στο τέλος του 1822 ο Σπυρίδων Τρικούπης επισκέπτεται τη Ζάκυνθο για να υποδεχτεί τον λόρδο Μπάυρον, ο οποίος έρχεται στην Ελλάδα για να παρακολουθήσει από κοντά τα γεγονότα της ελληνικής Επανάστασης. Ο Τρικούπης ζήτησε να συναντήσει τον νεαρό Σολωμό και τον προέτρεψε να ασχοληθεί σοβαρά, όπως το απαιτούσαν οι καιροί, με την ποίηση στα ελληνικά, ερεθίζοντας τη φιλοδοξία του με τη φράση: «η Ελλάδα περιμένει τον Δάντη της».

Το Μάιο του 1823 ο Σολωμός συμβάλλει ποιητικά στον εθνικό αγώνα, γράφοντας μέσα σε ένα μήνα τον *Ύμνο εις την Ελευθερία*, που αργότερα καθιερώθηκε ως εθνικός μας ύμνος, και αρχίζει πια να γράφει, παράλληλα με τα μικρά λυρικά του ποιήματα, συνθετικά και φιλόδοξα

έργα, όπως είναι ο *Λάμπρος* (1824) και η *Γυναίκα της Ζάκυνθος* (1826).

Στο τέλος του 1828 εγκαταλείπει τη Ζάκυνθο και την εύθυμη συντροφιά των φίλων του και εγκαθίσταται στην Κέρκυρα, την πρωτεύουσα των Ιονίων Νήσων, αποφασισμένος να αφοσιωθεί πια εντελώς στη μεγάλη υπόθεση της Ποίησης. Ο τρόπος ζωής του αλλάζει ριζικά. Ζει μόνος, μακριά από τα κοσμικά σαλόνια, τις πολιτικές αντιζηλίες και τις κομματικές διαμάχες των συμπατριωτών του, «στην ησυχία του μικρού του δωματίου», όπως γράφει ο ίδιος σε ένα γράμμα του προς τον Γεώργιο Μαρκορά, και «βυθισμένος ως το λαιμό στις μελέτες» του, όπως γράφει σε άλλο γράμμα του προς τον αδελφό του Δημήτριο. Ανάμεσα στις ελάχιστες φίλιες που δημιουργεί στην Κέρκυρα ξεχωρίζει η φιλία του με τον μουσικό Νικόλαο Μάντζαρο, που μελοποίησε τον *Ύμνο εις την Ελευθερία* και άλλα ποιήματα του Σολωμού.

Το 1833 όμως ένα σοβαρό οικογενειακό γεγονός ταράζει την ησυχία και τα σχέδιά του. Ο ετεροθαλής αδελφός του Σολωμού Ιωάννης, πρωτότοκος γιος της Αγγελικής Νίκλη από το δεύτερο γάμο της με τον Μανόλη Λεονταράκη, γυρίζοντας από την Ιταλία, δηλώνει στις λιμενικές αρχές Ζακύνθου το όνομα Ιωάννης Λεονταράκης Σολωμός, με απώτερο στόχο την περιουσία που είχαν κληρονομήσει ο Διονύσιος και ο Δημήτριος από τον κόμη πατέρα τους. Τα δύο αδέλφια καταθέτουν αίτηση αγωγής κατά του Ιωάννη Λεονταράκη το Νοέμβριο του 1833. Η δικαστική αυτή περιπέτεια, που αναστάτωσε τη γαλήνη και την ηρεμία του ποιητή, κρατάει από το 1833 ως το 1838 που εκδόθηκε η τελική απόφαση του αναθεωρητικού δικαστηρίου της Κέρκυρας, του Ανώτατου Συμβουλίου της Δικαιοσύνης. Η πρώτη απόφαση του Πρωτοδικείου, στη συνέχεια του Εφετείου και η τελευταία του αναθεωρητικού δικαστηρίου δικαιώνουν τους αδελφούς Διονύσιο και Δημήτριο. Σύμφωνα όμως με τη μαρτυρία του μαθητή και φίλου του Ιάκωβου Πολυλά, ο Σολωμός «εκέρδισε αποφασιστικώς (1838) τη δίκη, η καρδιά του όμως έμενε θανάσιμα πληγωμένη».

Όλα τα χρόνια που έζησε στην Κέρκυρα δεν επιχείρησε ούτε ένα ταξίδι στην ελευθερωμένη Ελλάδα. Ο Πολυλάς υποστηρίζει πως ο Σολωμός απέφυγε μια τέτοια επίσκεψη στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος «προαισθανόμενος ότι αυτού [στην Ελλάδα] δεν θα μπορούσε να μένει αδιάφορος στα πολυειδή ατοπήματα», γιατί, συνεχίζει ο Πολυλάς, ο ποιητής «δεν εσυνηθούσε να θεατρίζει τα εθνικά του φρονήματα· αλλά

“μες στο άγιο βήμα της ψυχής” οικοδομούσε την αληθινή Ελλάδα». Ο Σολωμός πέθανε το Φεβρουάριο του 1857 από εγκεφαλική συμφόρηση. Και ο Πολυλάς πάλι μαρτυρεί: «Ο θάνατός του, αν και μη ανέλπιστος, εκαταθορύβησε όλην την πόλη της Κέρκυρας. [...] Η γενική σιγή ενώ το ξόδι edιάβαινε τα πολυανθρωπότερα μέρη της πόλης και η σοβαρή λύπη εις όλα τα πρόσωπα έδειχναν ότι σ’ εκείνη τη στιγμή όλος ο λαός [...] επροσκυνούσε το μεγαλείον του νοός και της αρετής». Τα οστά του μεταφέρθηκαν το 1865 στη Ζάκυνθο και τοποθετήθηκαν στην αρχή σε μικρό μασωλείο μπροστά στο ναό του Αγίου Μάρκου και πολύ αργότερα (1968) στον τάφο που βρίσκεται στην ίδια αίθουσα με τον τάφο του Κάλβου, στο Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων.

Τα *Ευρισκόμενα* του Σολωμού κυκλοφόρησαν δύο χρόνια μετά το θάνατό του, το 1859, με την επιμέλεια του Πολυλά, ο οποίος συνόδευσε την έκδοση με τα πολυσήμαντα («Προλεγόμενά») του. Η άμεση υποδοχή της έκδοσης ήταν αρνητική. Η εικόνα που παρουσίαζε το έργο του Σολωμού ξάφνιασε τους φίλους και τους εχθρούς του: εκτός από τον Ύμνο εις την *Ελευθερία*, την ωδή *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον* και μια σειρά από μικρά λυρικά ποιήματα, όλα τα συνθετικά έργα του ποιητή ήταν ημιτελή και αποσπασματικά. Για να μετριαστεί η αρνητική αυτή εντύπωση, πρώτος ο Πολυλάς και κατόπιν αρκετοί μελετητές διατύπωσαν την ευχή να βρεθούν γρήγορα και τα ολοκληρωμένα έργα του Σολωμού. Η ευχή αυτή δεν εκπληρώθηκε, αλλά ήδη η αθηναϊκή γενιά του 1880 τίμησε τον Σολωμό, αναγνωρίζοντάς τον ως μεγάλο ποιητή και διαμορφωτή της νεοελληνικής λογοτεχνικής γλώσσας, και σήμερα πια δεν χρειάζονται τα υποτιθέμενα χαμένα έργα του ποιητή για να επιβεβαιωθεί η αξία του. Όλοι αναγνωρίζουν ότι το έργο του Σολωμού, έστω και αποσπασματικό, γοητεύει δραστικά τους αναγνώστες του και καταφέρει να κρατάει σε διαρκή εγρήγορση τους μελετητές του. Μετά την έκδοση των *Ευρισκομένων* από τον Πολυλά, όσες εκδόσεις των έργων του Σολωμού ακολούθησαν ανατυπώνουν το κείμενο της έκδοσης εκείνης. Η έκδοση των *Αυτόγραφων Έργων* του ποιητή από τον Λίνο Πολίτη το 1964, κάνοντας προσिता στους μελετητές τα ίδια τα χειρόγραφα του Σολωμού, όρισε ένα νέο ξεκίνημα στις σολωμικές έρευνες.

Όταν ο Σολωμός γύρισε το 1818 από την Ιταλία, έφερε μαζί του κάποια ποιήματα με θέματα θρησκευτικά, γραμμένα στα ιταλικά («Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ», «Ωδή για πρώτη λειτουργία») κ.ά.). Στη

Ζάκυνθο, από το 1818 ως το 1824, γράφει, διασκεδάζοντας με τη συντροφιά του, τα αυτοσχέδια σονέτα, μερικά από τα οποία τυπώνει στην Κέρκυρα ο φίλος του Λουδοβίκος Σπράνης με τον τίτλο *Αυτοσχέδιες Ρίμες (Rime improvvisate, 1822)*. Γράφει, επίσης διασκεδάζοντας, μια σειρά από ιταλικά ποιήματα που σατιρίζουν την «αξιογέλαστη φιλαυτία» του ηλικιωμένου γιατρού Διονύσιου Ροΐδη. Παράλληλα όμως με τα ιταλόγλωσσα αυτά ποιήματα γράφει στα ελληνικά μια ομάδα από λυρικά ποιήματα (*Ο θάνατος του βοσκού, Ο θάνατος της ορφανής, Τρελή μάνα, Αγνώριστη, Ξανθούλα κ.ά.*), πολλά από τα οποία κινούνται μέσα στο ρομαντικό ποιητικό κλίμα, καθώς και μια ομάδα από σατιρικά κείμενα πάλι εναντίον του Ροΐδη (*Η Πρωτοχρονιά, Το Ιατροσυμβούλιο, Η Βίζιτα*). Στα ποιήματα αυτής της περιόδου οι απηχήσεις των άμεσων προδρόμων του Σολωμού, Αθανάσιου Χριστόπουλου και Ιωάννη Βηλαρά, είναι εμφανείς, και όχι μόνο στη χρήση της δημοτικής γλώσσας: τα κλασικιστικά παρακλάδια του αρκαδισμού και του ανακρεοντισμού εμφανίζονται μέσα στη νεανική ελληνόγλωσση παραγωγή του ποιητή, που γράφεται σε μικρούς τροχαϊκούς και ιαμβικούς στίχους κατά τα πρότυπα της ιταλικής αλλά και της φαναριώτικης στιχουργίας.

Το πρώτο εκτενές ελληνικό ποίημα του Σολωμού της περιόδου 1818-24 είναι ο *Ύμνος εις την Ελευθερία*, που είναι γραμμένος σε τετράστιχες στροφές (158) με εναλλαγή τροχαϊκών οκτασύλλαβων και επτασύλλαβων στίχων. Με τον *Ύμνο* ο ποιητής μετουσιώνει ποιητικά τα σημαντικότερα ιστορικά γεγονότα της Επανάστασης, ως το Μάιο του 1823, και με πολιτική εγρήγορση καταγγέλλει το δόλιο ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων και την ολέθρια για την εθνική υπόθεση διχόνοια ανάμεσα στους Έλληνες. Ο *Ύμνος* είναι και το μοναδικό ποίημα που καταφέρνει ο ποιητής να το τελειώσει μέσα σε ένα μήνα (Μάιος 1823) και που το δίνει ο ίδιος αμέσως για δημοσίευση (Μεσολόγγι 1825, Παρίσι 1825). Η απήχηση του ποιήματος ήταν μεγάλη, όπως δείχνουν οι πολλές μεταφράσεις του, που έκαναν διεθνώς γνωστό τον Σολωμό και συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος. Ένα δεύτερο, ανάλογο με τον *Ύμνο*, έργο είναι η ωδή *Εις το θάνατο του Λορδ Μπάιρον*, που ο ποιητής κατάφερε να το τελειώσει αλλά δεν το δημοσίευσε ποτέ ο ίδιος, γιατί το θεωρούσε αποτυχημένο. Το 1824 ο Σολωμός γράφει το πρώτο του πεζό κείμενο, το *Διάλογο*. Στο έργο αυτό, που είναι ενταγμένο μέσα στο κλίμα του Διαφωτισμού και ακολουθεί την παράδοση των γλωσσικών μαχητικών κειμένων του Χριστό-

πουλου και του Βηλαρά, ο Σολωμός στρέφεται εναντίον των γλωσσικών θέσεων του Κοραή και των αρχαιστών και υπερασπίζεται την αξία της ομιλούμενης γλώσσας, υποστηρίζοντας από τη μια τον απόλυτο σεβασμό στη μορφή του σύγχρονου του γλωσσικού κώδικα και από την άλλη τη δημιουργική ελευθερία στη χρήση του. Το έργο επίσης δεν δημοσιεύτηκε όσο ζούσε ο Σολωμός. Τον ίδιο χρόνο (1824) αρχίζει να επεξεργάζεται το ρομαντικό βυρωνικό ποίημα *Λάμπρος* σε ενδεκάσύλλαβο στίχο και σε οχτάστιχες στροφές (οκτάβες) κατά τα πρότυπα της ιταλικής στιχουργίας. Την επόμενη χρονιά (1825) γράφει το κλασικό επίγραμμα *Η καταστροφή των Ψαρών* και το 1826 τελειώνει δύο ποιήματα που γίνονται ευρέως γνωστά, γιατί κυκλοφορούν χειρόγραφα: το λυρικό ποίημα *Η φαρμακωμένη* υπερασπίζεται την αγνότητα μιας κόρης, ενώ το σατιρικό ποίημα *Το όνειρο* καταδικάζει την πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά ενός δραστήριου πολιτικού της Ζακύνθου, του Αντωνίου Μαρτινέγκου. Την ίδια χρονιά (1826) δουλεύει σε δεύτερη επεξεργασία τον *Λάμπρο*: ο λαϊκός βυρωνικός ήρωας του έργου, ανήθικος κοινωνικά, με εθνική όμως δράση, υψώνεται σε τραγικό πρόσωπο. Παράλληλα συλλαμβάνει και επεξεργάζεται το πεζό κείμενο της *Γυναίκας της Ζάκυνθος*: η αριστοκράτισσα ηρωίδα του έργου, ένα επίσης ανήθικο κοινωνικά πρόσωπο, αλλά και με αντεθνική θέση και δράση, γίνεται σατιρικός στόχος. Το 1827, με αφορμή το μνημόσυνο που έγινε στη Ζάκυνθο για τον Ούγο Φώσκολο, ο Σολωμός εκφώνησε ένα «Εγκώμιον» (*Elogio di Ugo Foscolo*) για τον Ζακυνθινό στην καταγωγή Ιταλό ποιητή. Με το πεζό αυτό ιταλικό κείμενο κλείνει η ζακυνθινή δεκαετία του Σολωμού (1818-28).

Στο τέλος του 1828, με την εγκατάσταση του Σολωμού στην Κέρκυρα, αρχίζει η δεύτερη περίοδος της ζωής και του έργου του, που τελειώνει με το θάνατό του το 1857. Στην περίοδο αυτή η θεωρητική κατάρτιση γίνεται η μόνιμη έγνοια του, και η αυτοκριτική, που ασκεί κατά την επεξεργασία των έργων του, καταντά ανασταλτικά αυστηρή. Μελετάει με τη βοήθεια του Νικολάου Λούντζη και του Πολυλά (ο ίδιος δεν γνώριζε γερμανικά) Σίλλερ, Φρ. Σλέγκελ, Σέλλινγκ, Χέγκελ, Γκαίτε κ.ά., και ο γερμανικός ιδεαλισμός γίνεται πια έντονα παρών στο έργο του. Το 1829 κυκλοφορεί χειρόγραφο το ποίημα *Εις μοναχόν*, γραμμένο σε ιαμβικούς οκτασύλλαβους και επτασύλλαβους στίχους. Την ίδια χρονιά καθαρογράφει το κείμενο της πρώτης επεξεργασίας (1826-28) της *Γυναίκας της Ζάκυνθος* και επιχειρεί μια δεύτερη επε-

ξεργασία του έργου. Μέσα στο πεζό κείμενο σχεδιάζει να παρεμβάλει ποιητικά κείμενα: τη λυρική *Νεκρική Ωδή II* και ένα λυρικό ποίημα για την πτώση του Μεσολογγιού, γραμμένο σε οχτάστιχες στροφές με αμφιβραχικούς εξασύλλαβους και πεντασύλλαβους στίχους, που ο Πολυλάς το δημοσίευσε στα *Ευρισκόμενα* ως Α' σχεδιάσμα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*. Το Νοέμβριο του 1833, με αφορμή την οικογενειακή δίκη, σχεδιάζει μια ριζική αναθεώρηση στο σχέδιο της *Γυναίκας της Ζάκυνθος*. Εισάγει στο έργο τη μορφή του Διαβόλου και δοκιμάζει να επιτάξει στο πεζό σατιρικό κείμενο ένα ποιητικό κείμενο σε δεκαπεντασύλλαβα ιαμβικά δίστιχα, με το οποίο θα σατιρίζονταν ο Ναπολέον Ζαμπέλης, δικηγόρος του ομομήτριου αδελφού του Ιωάννη Λεονταράκη, και άλλοι επιφανείς Ζακυνθinoί. Το αποφασιστικό πέρασμα από την ιταλική και φαναριώτικη στιχουργία της Ζακυνθινής περιόδου του ποιητή στη στιχουργία της δημώδους ποίησης, κυρίως της Κρητικής, γίνεται με τα ελάχιστα αυτά σατιρικά δεκαπεντασύλλαβα δίστιχα της *Γυναίκας της Ζάκυνθος*. Τον ίδιο καιρό επεξεργάζεται για τρίτη φορά ένα απόσπασμα από τον *Λάμπρο* (απόσπ. 25: «Η δέηση της Μαρίας και το όραμα του Λάμπρου το εσπέρας της Λαμπρής») και το δημοσιεύει στο περιοδικό *Ίόνιος Ανθολογία*, που κυκλοφορεί τον Ιανουάριο του 1824. Είναι το δεύτερο ποιητικό κείμενο του Σολωμού που τυπώνεται με τη βούλησή του, όσο ζει ο ίδιος.

Το τρίτο όμως σχέδιο της *Γυναίκας της Ζάκυνθος* εγκαταλείπεται αμέσως και μάλλον οριστικά. Ο Σολωμός τώρα αποφασίζει να σατιρίσει τα πρόσωπα που συνδέονται με την οικογενειακή του δίκη με μια σειρά από ανεξάρτητα σατιρικά ποιήματα, που θα παρουσιάζονται όλα ως όνειρα που είδε ο ίδιος. Στο πρώτο ποίημα που επεξεργάζεται και που σχεδιάζει να το τιτλοφορήσει («Η Τρίχα»), αξιοποιεί και το θεματικό υλικό του ποιητικού σατιρικού κειμένου του τρίτου σχεδίου της *Γυναίκας της Ζάκυνθος*. Πολύ γρήγορα όμως αλλάζει πάλι σχέδιο. Η νέα του σύλληψη είναι ένα οκταμερές συνθετικό έργο, το *Σύνθεμα του 1833-1834*, που θα απαρτίζεται από τέσσερα σατιρικά ποιήματα, όλα όνειρα («Η Τρίχα», «Δεύτερο όνειρο», «Ο Φουρκισμένος», «Η μετατόπιση του αγάλματος του Μαίτλαντ»), και τέσσερα λυρικά ποιήματα («Το όραμα του Λάμπρου» [= το απόσπ. 25 του «Λάμπρου»], «Ο Φυλακισμένος», «Ο Κρητικός», «Η φαρμακωμένη στον Άδη»). Το αξονικό θέμα του *Συνθέματος* είναι η αντιθετική δυάδα έρωτας-θάνατος, και το ευρύτερο πλαίσió του ο αγώνας του Καλού και του Κακού. Στο έργο

δεν υπάρχει μια ενιαία και εξελισσόμενη ιστορία που να συνδέει τα οκτώ του μέρη. Η σύνθεσή τους στηρίζεται στην αντιπαράθεση ηθικής ανθρώπινης συμπεριφοράς που εξάιρεται με λυρικούς στίχους (τέσσερα λυρικά ποιήματα) και ανήθικης συμπεριφοράς που στηλιτεύεται με τη σάτιρα (τέσσερα σατιρικά ποιήματα). Όλα αυτά τα ποιήματα τα επεξεργάζεται στο τέλος του 1833 και μέσα στο 1834. Η χρήση του δεκαπεντασύλλαβου ομοιοκατάληκτου δίστιχου είναι πια δεσπόζουσα στο οκταμερές αυτό συνθετικό έργο, που το εγκαταλείπει ο ποιητής σε ημιτελή μορφή, όπως ακριβώς έκανε και με τη *Γυναίκα της Ζάκυνθος*. Παράλληλα, μέσα στο 1834, αποσπώντας το ποιητικό θέμα της πτώσης του Μεσολογγίου από το εγκαταλειμμένο πια κείμενο της *Γυναίκας της Ζάκυνθος*, το επεξεργάζεται αυτοτελώς, σε δεκαπεντασύλλαβα ιαμβικά δίστιχα και αυτό, σχεδιάζοντας να το τιτλοφορήσει *Οι ελεύθεροι πολιορκισμένοι*. Η μορφή αυτού του ποιήματος τον απασχολεί ως το 1844, οπότε αποφασίζει να ξαναδουλέψει το ίδιο θέμα, τη φορά αυτή σε δεκαπεντασύλλαβους ανομοιοκατάληκτους στίχους, στο στίχο δηλαδή τώρα πια του δημοτικού τραγουδιού. Η ημιτελής μορφή της επεξεργασίας του 1834-44 δημοσιεύτηκε από τον Πολυλά ως Β' σχεδίασμα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*, ενώ η επίσης ημιτελής μορφή του έργου από το 1844 και μετά ως Γ' σχεδίασμα του ίδιου έργου. Στο ποίημα των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* το δεσπόζον θέμα πατρίδα-θάνατος διαπλέκεται με τα θέματα φύση-θάνατος, θρησκεία-θάνατος, έρωτας-θάνατος, ορίζοντας το πεδίο δοκιμασίας των ποιητικών προσώπων. Και τα τέσσερα αυτά αντιθετικά ζεύγη, με το θάνατο ως κοινό παρονομαστή τους, έχουν απώτερο ιδεατό έπαθλο για τους αγωνιστές Μεσολογγίτες τη γέυση, και κατά συνέπεια τη γνώση, της αληθινής και απόλυτης ελευθερίας. Στα 1847-48 επεξεργάστηκε, σε ανομοιοκατάληκτους πάλι ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους, το ποίημα για το θάνατο της Αιμιλίας Ροδόσταμο, που το άφησε ημιτελές. Το 1849 έγραψε στον ίδιο στίχο το έξοχο επίγραμμα *Εις Φραγκίσκα Φραΐζερ* και επιχείρησε να συνθέσει, επίσης στον ίδιο στίχο, τον *Πόρφυρα*. Ο νεαρός ήρωας του ποιήματος, τη στιγμή που τη γαλήνια και φιλική μορφή της φύσης τη διαδέχεται η εχθρική της όψη (πόρφυρας = καρχαρίας), απειλώντας τον με θάνατο, συνειδητοποιεί πως το μέγιστο των αγαθών είναι η ζωή του και αγωνίζεται να τη σώσει: «Κι ευθύς ξυπνά στ' ελεύθερο γυμνό κορμί π' αστράφτει, την τέχνη του κολυμπιστή μ' αυτήν του πολεμάρχου!». Από τα επόμενα χρόνια, εκτός από κάποια μικρά

περιστασιακά ποιήματα στα ιταλικά, έχουμε μια σειρά από ιταλικά πεζά σχεδιάσματα, που αποτελούν το θεματικό υλικό για ποιήματα που δεν γράφτηκαν ποτέ («Η Ελληνίδα μητέρα», «Η Γυναίκα με το μαγνάδι» κ.ά.).

Μέσα από αυτό το πολύ συνοπτικό σχήμα της συγγραφικής του δραστηριότητας, όπου η συνεχής αναθεώρηση των συνθετικών του σχεδίων οδηγεί τον ποιητή στη διαδοχική εγκατάλειψή τους, γίνεται φανερή η στενή γενετική σχέση των φιλόδοξων συνθετικών του έργων και εξηγείται η εμμονή του σε μια σειρά θεμάτων που μετακινούνται και δοκιμάζονται διαδοχικά από έργο σε έργο. Η βασική και μόνιμη επιδίωξη του Σολωμού είναι να δημιουργήσει ένα «νέο λογοτεχνικό είδος», συνθέτοντας όλα τα αντιτιθέμενα στοιχεία με έναν «τρόπο μικτό αλλά νόμιμο»: α) φυσική και μεταφυσική πραγματικότητα, β) ρομαντική και κλασική θεματική και τεχνική, γ) πεζό και ποιητικό λόγο, δ) «εγκωμιαστική» και σατιρική λογοτεχνία. Τη λογοτεχνική του παραγωγή, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος ξεκινάει από ένα συγκεκριμένο ιστορικό ερέθισμα, τη διατρέχει η διαλεκτική λειτουργία της αντίθεσης, που αποτελεί το βασικό στοιχείο δομής σε όλα τα επίπεδα μορφής και περιεχομένου των κειμένων του. Η απόφαση, εξάλλου, να αναλάβει τον ποιητικό ρόλο του επίγειου παρατηρητή και κριτή της ανθρώπινης συμπεριφοράς δίνει στο έργο του το διδακτικό του χαρακτήρα. Ο «έπαινος» και ο «ψόγος» απονέμονται με τη βοήθεια της ποιητικής δικαιούσης: τα ποιητικά του πρόσωπα, ανάλογα με την αγωνιστική και την ηθική τους στάση στον κοινωνικό και τον πολιτικό χώρο, αποτελούν είτε τις κλιμακωτά θετικές μορφές της «εγκωμιαστικής» του ποίησης είτε τις τελεσίδικα αρνητικές μορφές του σατιρικού του έργου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Α) Κείμενα: *Τα ευρισκόμενα*, επιμέλεια Ι. Πολυλά (Κέρκυρα 1859). *Ανέκδοτα Έργα*, επιμ. Κ. Καιροφύλα (Αθήνα 1927). *Η Γυναίκα της Ζάκυθος*, επιμ. Α. Πολίτη (Αθήνα 1944). *Άπαντα*, επιμ. Α. Πολίτη (Αθήνα, τόμ. 1, 1948, 1986⁵, τόμ. 2, 1955, 1986⁴, τόμ. 2 παράρτημα, 1960, 1969). *Αυτόγραφα Έργα*, επιμ. Α. Πολίτη, τόμ. 1-2 (Θεσσαλονίκη 1964). Γ. Π. Σαββίδης, *Εισήγηση σε μια νέα ανάγνωση της «Γυναίκας της Ζάκυθος»*, περ. *Περίπλους* (τεύχ. 9-10, Άνοιξη-Καλοκαίρι 1986). Β) Μελέτες: Γ. Αποστολάκης, *Η ποίηση στη ζωή μας* (Αθήνα 1923). Κ. Βάρναλης, *Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική* (Αθήνα 1923· δεύτερη έκδοση, *Σολωμικά*, Αθήνα 1957). L. Coutelle, *Formation poétique de Solomos (1815-1833)* (Αθήνα 1969, 1977²). Εμμ. Κριαράς, «Η ζωή και το έργο του Σολω-

μού, *Νέα Εστία*, Αφιέρωμα Δ. Σολωμού (Χριστούγεννα 1978). Λ. Πολίτης, *Γύρω στο Σολωμό* (Αθήνα 1958, 1985²). Ε. Τσαντσάνογλου, *Μια λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού* (Αθήνα 1978, 1982²). Ν. Β. Τωμαδάκης (επιμ.), *Διονύσιος Σολωμός*. Βασική Βιβλιοθήκη 15 (Αθήνα 1954). Εμμ. Κ. Χατζηγιακουμής, *Νεοελληνικάί πηγαί του Σολωμού* (Αθήνα 1968).

Σπυρίδων Τρικούπης

[ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝ(ΙΚΟΣ) ΥΜΝΟΣ]

ΕΝ Ω ΚΑΘΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΦΩΤΙΣΜΕΝΑ ΕΘΝΗ τῆς Εὐρώπης διαβάζει εἰς τὴν γλῶσσαν του τὸ ποίημα τοῦ ὁμογενοῦς μας Κυρίου Σολωμοῦ· ἐν ᾧ τὰ κάλλη αὐτοῦ τοῦ ποιήματος ἔθελξαν τῶν ξένων ἀναγνωστῶν τὴν καρδίαν, καὶ ἔπλεξαν φιλολογικὸν στέφανον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ νέου ποιητοῦ μας, εἶνε δίκαιον μοναχὴ ἢ Ἑλλάς νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅ,τι δοξάζει τὸ τέκνον τῆς, καὶ ὅσα ἐγράφησαν δι' αὐτὴν τὴν ἰδίαν, ἐν ᾧ μάλιστα εἶνε ἡ τρίτη φορὰ ὅπου τῶρα τυπώνονται;

Ἐπιχειρίζεται ὁ ποιητὴς νὰ ὑμνήσῃ τὴν Ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς μᾶς τὴν καταιβάζει, οὔτε μὲ τὰ συνειθισμένα ἀπὸ τὴν ποίησιν σύμβολα τῆς θεότητος τὴν χαρακτηρίζει. Ἡ ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος συνενταφιάσθη μαζὶ μὲ τοὺς ἥρωάς τῆς· ὅθεν τοὺς τάφους ἀνοίγει καὶ ὁ ποιητὴς, ἀπὸ τὰ ἐκεῖ θαμμένα ἱερὰ κόκκαλα τὴν ἐβγάνει, καὶ ὅλην ἑλληνικὴν τὴν παρρησιάζει.

*Ἄπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ ὅσ' ἀνδρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!*

Διὰ σύμβολον, τῆς ὀπλίζει τὸ χέρι μὲ κοφτερὴν μάχαιραν, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τόσων αἰῶνων ἀδικοχυμένα ἑλληνικὰ αἵματα, καὶ νὰ ξεπλυθῇ καὶ ἡ ἰδέα ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς δουλείας τῆς.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόφει
 Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
 Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄφι
 Ἐποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.

Ἄφ' οὗ χαιρετᾷ κατ' αὐτὸν τὸν προσφυῆ τρόπον, τὴν ἐλευθερίαν, ὁ ποιητὴς ἐξετάζει τί ἦτον ἡ χθεσινὴ Ἑλλάς, καὶ μὲ τοὺς ἐλεγειακοὺς τῆς τόνους κινεῖ εἰς πάθος τὴν καρδίαν· αἰσθήματα χαρᾶς, ἔπειτα διὰ μιᾶς ἐξυπνᾷ, καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς καρδίας του τὸν ἀνάφτει καὶ εἰς τὰ στήθη τῶν ἄλλων, καὶ τοὺς ἀνοίγει εὐθύς τὸ θέατρον τῶν σημαντικωτέρων ἄθλων τῆς νέας Ἑλλάδος· τοὺς φέρει πρῶτον ἔμπροσθεν εἰς τὰ τείχη τῆς Τριπολιτζᾶς, καὶ τόσον ἔντεχνα καὶ ζωηρὰ ψάλλει τὰ συμβάντα αὐτῆς τῆς πόλεως, ὅπου ὁ ἀκροατὴς νομίζει, ὅτι βλέπει ζωντανὴν παράστασιν τῆς τραγικῆς ἐκείνης σκηνῆς. Ἴδου ἡ δεῖξις.

Τότε (λέγει) ἀνάφτει
 Τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
 Τὸ τουφέκι ἀνάβει ἀστράφτει,
 Λάμπει, κόφτει τὸ σπαθί,

.....
 Ἀκούω κούφια τὰ τουφέκια,
 Ἀκούω σμίξιμο σπαθιῶν,
 Ἀκούω ξύλα, ἀκούω πελέκια,
 Ἀκούω τρίξιμο δοντιῶν.

.....
 Τῆς σκηνῆς ἡ ὥρα, ὁ τόπος,
 Ἡ κραυγαῖς, ἡ ταραχή,
 Σκληρόφυχος ὁ τρόπος
 Τοῦ πολέμου, καὶ οἱ καπνοί,

Κ' ἡ βρονταῖς, καὶ τὸ σκοτάδι,
 Ὅπου ἀντέκοφτε ἡ φωτιά,
 Ἐπαράσταιναν τὸν ἄδη,
 Ποῦ ἀκαρτέριε τὰ σκυλιά·

Αὐτοὶ δὲν εἶνε λόγοι· εἶναι ζωγραφιά!

Πόσον προσφυῆς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς, ἐπιχειρί-

ζεται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν τόσῃν σφαγὴν ἐκείνης τῆς τρομερῆς ἡμέρας!
 ὑποθέτει, ὅτι ἀναρίθμητοι ἴσκιοι τῶν ἀδικοφονευμένων Ἑλλήνων ἀνέ-
 βαιναν ἀπὸ τὰ σπλάχνα εἰς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, οἱ ὅποιοι χορεύοντες
 μέσ' τὰ πυκτὰ αἵματα, βρυχίζοντες βραχνὰ καὶ μανίζοντες εἰς τὸ πλάι
 τῶν Ἑλλήνων ἔγγιζαν τὰ στήθη τῶν πολεμιστῶν· αὐτὸ τὸ ἔγγισμα ἔ-
 διωχεν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν καρδίαν κάθε αἴσθημα λύπης, καὶ κατ' αὐ-
 τὸν τὸν τρόπον

*... Ἀυξάνει τοῦ πολέμου,
 Ὁ χορὸς τρομακτικά,
 Ὃς τὸ σκόρπισμα τοῦ ἀνέμου
 Ὃς τοῦ πελάου τὴν μοναξιά.*

καὶ πάλιν ὁ χορὸς τοῦ πολέμου αυξάνει, καὶ πάντοτε εἰς αὐξήσιν προ-
 χωρεῖ, ἕως οὔ κλείεται ἡ σκηνὴ τῆς Τριπολιτζᾶς, μὲ τὸν ἀκόλουθον
 παιᾶνα:

*Τῆς αὐγῆς δροσάτο ἀέρι
 Δὲν φυσᾶς τώρα ἐσὺ πλειοῦ
 Ὃς τῶν ψευδόπιστων τὸ ἀστέρι
 Φύσα, φύσα εἰς τὸν Σ τ α υ ρ ὀ.*

Ἀπὸ τὴν Τριπολιτζᾶν μεταβαίνει εἰς Κόρινθον· ἐκεῖ ἄλλοτε παίζει
 τὴν ἡμέρην φλογέραν, ἄλλοτε τὴν πολεμικὴν σάλπιγγα, εὐτυχῶς ὅμως
 πάντοτε καὶ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην. Ἔρχεται κατόπιν ἡ πολιορκία τοῦ
 Μισολογγιοῦ τὸ 1822, καὶ ἰδοὺ εἰς τὴν φοβερὴν ὥραν τῆς ἐφόδου, ἡ ἱε-
 ρὰ θρησκεία, θυγατέρα τοῦ οὐρανοῦ, διαυθεντεύτρα καὶ παρηγορίτρα
 τῶν χριστιανῶν καταβαίνει, τὴν ἡμέραν τῆς ἐπανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ,
 νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν κινδυνεύοντα λαόν της, καὶ βασιτῶντας τὸν σταυρὸν
 εἰς τὸ χέρι φιλεῖ τὴν Ἐλευθερίαν, τὴν ὅποιαν ἰδοὺ πόσον θαυμάσια ὁ
 ποιητὴς μᾶς τὴν περιγράφει. Μία τέτοια περιγραφή νὰ ἦνε ἡ ἑσπερινὴ
 καὶ αὐγινὴ προσευχὴ κάθε φιλελευθέρου.

*Ἄ! τὸ φῶς, ποῦ σὲ στολίζει
 Ὃς τὸν ἡλίου φεγγοβολή,
 Καὶ μακρόθεν σπινθηρίζει,
 Δὲν εἶναι, ὄχι, ἀπὸ τὴν γῆ·*

*Λάμπιν ἔχει ὅλη φλογώδη
Χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμός·
Φῶς τὸ χέρι, φῶς τὸ πόδι,
Κι' ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.*

Τὸ θεῖον ἐκεῖνο φίλημα τῆς Θρησκείας πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν ἐνεργεῖ τὰ τεράστια ἐκείνης τῆς ἡμέρας· ἡ ποίησις γίνεται καὶ αὐτὴ Θεία· ἡ φωνὴ τῆς εἶνε εἰς κάποια μέρη φωνὴ προφήτου, καὶ παντοῦ ὡς ὀρμητικὸς χεῖμαρρος χύνει τὴν δυνάμιν τῆς καὶ τὴν χάριν τῆς.

Ἄκολουθοῦν ἔπειτα ὕμνοι τῶν θαλασσινῶν μας, τοῦ Πατριάρχου ὁ τραγικὸς θάνατος, τραγικὰ καὶ φιλεκδικητικὰ γραμμένος, συμβουλὴ εἰς τὸ ἔθνος ἐναντίον τῆς ἀναθεματισμένης διχονοίας, καὶ μία ἀποστροφή σφοδροτάτη, εἰς τὸ τέλος, πρὸς τοὺς Βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, ἐμπροσθεν τῶν ὁποίων οἱ ἀνδρεῖοι τῆς Ἑλλάδος στένοντες τὸν Σταυρὸν τοὺς ἐρωτοῦν λέγοντες,

*Τί θὰ κάμετε; θ' ἀφήστε
Ν' ἀποκτήσωμεν ἐμεῖς
Ἐλευθερίαν, ἢ θὰ τὴν λύστε
Ἐξ αἰτίας Πολιτικῆς;*

*Τοῦτο ἀνίσως μελετᾶτε,
Ἰδοῦ, ἐμπρός σας τὸν Σταυρό·
Βασιλεῖς! ἐλάτε, ἐλάτε,
Καὶ κτυπήσατε κ' ἐδῶ.*

Καὶ μὲ τὸ κ τ υ π ἦ σ α τ ε κ' ἐδῶ κλείει θαυμάσια τὸ ποίημα.

Λυποῦμαι ὅτι τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἐφημερίδος δὲν μὲ συγχωροῦν νὰ ἀναλύσω λεπτομερῶς τὸ ποίημα καὶ μὲ βιάζουσι νὰ παρατρέξω τόσας στροφάς, μὲ τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίξω τοὺς ἀκολούθους λόγους μου.

Ἀπὸ τὰ πρὸ αἰῶνων θαμμένα κόκκαλα τῶν προγόνων μας ἐβγῆκεν ἡ ἐλευθερία, καθὼς εἶδαμεν ἀπὸ τῶν ἰδίων προγόνων μας τοὺς κωφούς καὶ ἀφώνους τάφους ἐξυπνᾶ καὶ ὁ Κύριος Σολωμὸς τὴν βαρυὰ ἐκεῖ κοιμωμένην Μοῦσαν. Παρόμοια μὲ τὴν προχθεσινὴν Ἑλλάδα ἐκείτετο καὶ ἡ ποίησίς μας ἕως χθές, πτωχὴ καὶ ἄδοξη· παρόμοια μὲ τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα ὑψώνεται καὶ αὐτὴ τώρα καὶ λαμπρύνεται. Ὁ Ὕμνος,

περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος, λέγει ὁ ποιητὴς ὅτι ἐποιήθη τὸν Μάϊον μῆνα τοῦ 1823· εἶναι ἕως ἑκατὸν ἐξήντα στροφαί· συνθεμένος ἀπὸ διάφορα μέρη, φαίνεται ἓνα ὅλον μονομερὲς καὶ τέλειον, καὶ χωρίζοντάς τον εἰς τὰ μέρη του, εὐρίσκεις καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἓνα ὅλον τέλειον. Τὸ γυμνασμένον εἰς τὴν ποίησιν αὐτὸ ἀκούει εἰς αὐτὸν τὸν Ὑμνον ὅλους τοὺς τόνους τῆς ποιήσεως, καὶ ἡ ποικιλία αὐτῆ τὸ μαγεύει τόσο, ὥστε θέλει νὰ τὸν ἀκούσῃ ὅλον διὰ μιᾶς. Βάθος γνώσεως τῶν κανόνων τῆς ὑψηλῆς Λυρικῆς δείχνει ὁ ποιητὴς, ὅταν πηδᾷ ἀπὸ μίαν ὑπόθεσιν εἰς ἄλλην· ἡ θερμότης τῆς καρδίας του ἀποφεύγει πάντοτε τὴν ψυχρότητα τῆς Μυθολογίας, καὶ τὸ ὕψος τῶν ἰδεῶν του ἀποστρέφεται τοὺς κοινούς τύπους τῆς ποιήσεως. Εἶνε γραμμένος εἰς τὴν κοινοτάτην γλῶσσαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶνε παράκαιρον νὰ κάμω καμμίαν κρίσιν, θέλωντας, κατὰ τὸ παρόν, νὰ ἀποφύγω τὰς συνειθισμένας διὰ τὴν γλῶσσάν μας λογομαχίας· ἀλλ' ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ᾖνε καθενὸς ἡ γνώμη δίκαιον εἶνε νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ εὐρυχωρία τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ ἐπλάτυνε καὶ αὐτὰ τὰ στενὰ ὅρια τῆς στενῆς μας γλώσσας, τὴν ὁποίαν καὶ ἀνέβασεν εἰς τὰ ὕψη τῶν ἰδεῶν του. Ἡ ἁρμονία τῶν στίχων θὰ φανῇ νέα βέβαια εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀκοήν, καὶ ὄχι ἀρεστή· ἀλλὰ δὲν δυσκολεύομαι νὰ εἶπω, ὅτι εἶνε τόσο περισσότερο ἡδονικὴ, ὅσον τὸ αὐτὸ τοῦ ἀκροατοῦ εἶνε μουσικώτερον. Ἄν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ εἰλικρινὴς μου πρὸς τὸν ποιητὴν φιλία, νομίζω ὅτι οἱ ἄξιοι ἀναγνώσται αὐτοῦ τοῦ Ὑμνου θέλει τὸν κρίνουν δόξαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ θέλει εἰποῦν μαζί μου, ὅτι εἰς κανένα καιρὸν καὶ εἰς κανένα ἔθνος ἡ ἐλευθερία δὲν ἦρε ψάλτην ἀξιώτερον.